

Nordens unikke husdyracer og plantesorter

Lokale husdyracer og dyrkede plantesorter har deres oprindelse fra vilde dyr og planter, der er blevet anvendt af landmænd under forskellige lokale forhold. Sådanne varianter har typisk udviklet sig over lange perioder før tiden med moderne forædlingsmetoder. Det skete ved en tilpasning til det lokale klima, landskab, jordbund, skadedyr og sygdomme. Varianternes genetiske karaktertræk har udviklet sig forskelligt gennem tusinder af år og gjort dem alle unikke. Mennesker har udbredt afgrøder og tamdyr vidt omkring i verden, og mange af disse varianter kan i dag findes langt uden for deres vilde forfædres oprindelige levested.

Nordiske husdyracer og dyrkede plantesorter begyndte at udvikle sig for mere end 10.000 år siden, da de første bønder bosatte sig i regionen. De viser tydelige træk fra nordeuropæiske tamdyr og sorter. Kulturfgrøder stammer ofte fra helt andre områder end Norden, hvor de startede med at blive dyrket af forskellige folkeslag. Nordiske varianter har generelt oprindelse i Mellemøsten. Mange af de dyr, vi har tæmnet, er fra den samme region, deriblandt får, geder og muligvis også grise og kvæg, selvom deres gener også bærer spor af det europæiske vildsvin og den europæiske urokse (*Bos primigenius*). Europa er et hjemsted for mange af verdens domesticerede dyr (tamyd), og er blandt andet hjem for mere end en tredjedel af alle kvæg- og griseracer og næsten halvdelen af alle hesteracer.

Det er vigtigt, at bevare den genetiske diversitet fra alle nordiske husdyracer og dyrkede plantesorter for at sikre, at det unikke genetiske materiale ikke forsvinder for altid.

Biodiversiteten falder

Den store diversitet af husdyracer og dyrkede plantesorter, som er blevet til gennem tusinder af års traditionelt landbrug, begyndte at falde i løbet af det sidste århundrede, da landbruget blev intensiveret og mere globalt. Mange lokale kulturfgrøder er blevet glemt, og husdyr er blevet selektivt opdrættet for at prioritere produktivitet over alt andet. Frømaterialer fra forskellige lokale kulturfgrøder forsvinder i takt med at jordbruget bliver mere ensformigt. De få resterende lokale husdyracer skal bevares, bl.a. ved at forhindre i at krydses med dyr af anden afstamning. I dag forsyner ca. 30 afgrødeplanter 95 % af verdens fødevarerforsyning, hvoraf 8 planter udgør 75 % af vores kost. Fem dyrearter – kvæg, får, geder, grise og høns – står for størstedelen af menneskets animalske kost.

Mange nordiske husdyracer er i dag truede, og nogle er oven i købet uddøde, eksempelvis den finske langhårede gris. Ifølge FN's Fødevarer- og landbrugsorganisation (**FAO**) mister verden en domesticeret race eller dyrket sort hver måned. Man ved ikke meget om disse forsvundne racer, men der findes dokumentation for omkring 100 racer, der er forsvundet for altid. De mest truede racer er hovedsageligt inden for fjerkræ, køer og heste, da de oftest har været opdrættet lokalt. Grundene til at de lokale racer forsvinder, er blandt andet deres lavere produktivitet sammenlignet med dominerende kommercielle racer, nye metoder indenfor landbruget samt globaliseringen af landbruget. Det brede spektrum af husdyracer i Norden er ved at blive erstattet af nogle få racer fra Vesteuropa og Nordamerika, som slet ikke repræsenterer hele den genetiske diversitet.

Afgrøder og husdyr er blevet selektivt forædlet i de nordiske lande siden begyndelsen af det tyvende århundrede. Moderne opdrættere udnytter den genetiske diversitet til at producere varianter med favorabel modstandsdygtighed over for sygdomme, afkast og reproduktive egenskaber. Opdrættere har i dag opnået succes med at øge produktiviteten, men de gamle racer og sorter repræsenterer uerstattelige genbanker, der kan bruges af de opdrættere i fremtiden, som søger nye muligheder.

Bevaring af racer og sorter

Nordiske eksperter blev allerede først i det tyvende århundrede klar over tabet

Genetisk diversitet

- Genetisk diversitet indenfor arter er et af de tre basale niveauer af biologisk mangfoldighed (udover artsdiversitet og økosystemsdiversitet)
- Det er basis for forskellen mellem individer og arter samtidig med, at det er byggestenen for evolution
- Det tillader også bestande at tilpasse sig skiftende forhold (eksempelvis forandringer i miljøet eller klimaet)
- Genetisk diversitet bliver anvendt flittigt af opdrættere for at selekere for ønskede karaktertræk såsom produktivitet og modstandsdygtighed over for sygdomme og skadedyr

Kartofflen – en vigtig kulturfgrøde

Kartofflen, der oprindeligt stammer fra Sydamerika, ankom til de nordiske lande i starten af 1800-tallet. Kort tid efter begyndte nye sorter at udvikle sig, og flere hundrede kartoffelvarianter menes stadig at kunne findes spredt rundt omkring i Norden. Lokale kartoffelsorter er mindre produktive og mere modtagelige overfor sygdomme end den moderne variant. Deres form er ujævn, og gør dem svære at skrælle, men de smager af mere. Nogle lokale sorter er i stand til at ligge længere tid uden at spire, hvilket passer bedre til landbrug på de nordlige breddegrader. FN har døbt 2008 til at være Kartofflens År for at øge bevidstheden om den vigtige rolle kartofflen spiller i kampen mod verdens hunger og fattigdom. Fotoet viser en finsk rød kartoffelsort (Lemin punanen). Foto: Merja Hartikainen/MMT

Norsk rødt Vesterlands kvæg (Vestlands raudkølle)

Det rødbrune hornløse Vesterlands kvæg fra Norge blev avlet fra lokalt Lyngdal- og Rogalandskvæg i starten af 1900-tallet. Det blev besluttet i 1980'erne at bevare denne hornløse race ren, idet man indså vigtigheden i at bevare de gamle husdyracer. Den hornløse egenskab i kvæg er dominant og findes især hos lokale husdyracer. De Vesterlandske røde kvæg er små i størrelsen. I begyndelsen af det 20. århundrede vejede køerne typisk kun omkring 300 kg. I dag vejer de omkring 450 kg, mens en Ayrshire ko kan veje omkring 550 kg. Det norske genressourcecenter har ansvaret for at bevare arten, men heldigvis har en gruppe interesserede landmænd også valgt at opdrætte dem. Der er i dag 313 røde Vestlandske køer og 29 tyre, der kan bruges til avl. Det er vigtigt, at udbrede kendskabet til gamle landbrugsmetoder, og hvordan lokale husdyracer skal holdes, for bedre at kunne bevare dem.

af genetisk diversitet, men betydningen af racer og sorter blev først tydelig da nogle sorter allerede var forsvundet fra markerne. Det nordiske genressource center Nordisk Genbank (NordGen) blev oprettet i 1979 i Sydsverige. Centerets formål er at bevare dyreracer og plantesorter tilpasset de nordiske lande for at sikre den genetiske diversitet, så fremtidens behov indenfor fødevarerindustri, opdræt og forskning kan opfyldes. Centerets samling indeholder forskellige racevarianter, ældre lokale racer og sorter samt deres vilde slægtninge.

FAO's handlingsprogram for genetiske planteressourcer og FN's konvention om biologisk mangfoldighed forpligter medlemslande til at beskytte alle genetiske ressourcer, både de vilde og de dyrkede, deriblandt diversiteten af dyreracer og dyrkede plantesorter, samt at benytte dem bæredygtigt.

Lokale plantesorter kan bedst bevares ved fortsat at dyrke dem i landbrug eller haver i den region, hvor de først udviklede sig, eller så tæt på deres oprindelige leveområde som muligt. De kan også dyrkes i laboratorier i reagensglas med kunstige substrater. Frø kan også bevares i genbanker, under kontrollerede forhold i laboratorier, der fordrer langsom vækst, eller dybfrosset i flydende kvælstof. En global frøbank, der tjener som reservelager for frøbanker verden over, blev etableret i et fjeld på Svalbard i 2008. Svalbards genbank bliver sommetider kaldt Noahs Ark, og indeholder blandt andet frø fra alle vigtige afgrøder. Tidligere fandtes reservelageret i en forladt mine i permafrosten i Svalbard.

Udbredelsen af økologiske landbrug har forbedret mulighederne for at bevare forskellige dyrkede plantesorter. Lokale varianter passer bedre til økologisk landbrug end almindeligt landbrug, da de er mindre afhængige af gødning end de moderne varianter.

Det genetiske materiale hos husdyrracer er bevaret i levende dyr på gårde og i genbanker, der opbevarer fostre og kønsceller. EU støtter opfostringen af husdyrracer økonomisk via forskellige miljøprogrammer. De gamle husdyrracer bliver også anvendt i dag i nogle naturreservater og rekreative områder, da de trives i naturområder, hvor de kan græsse på et bredt udvalg af planter. Deres lave produktivitet er ikke af betydning her.

Levende dyr og planter kan også flyttes til nye områder for at bevare dem. Et sådant eksempel er forsøget på at flytte en bestand af den nordiske brune bi (*Apis mellifera mellifera*) fra Læsø til Sydgrønland, hvor der ikke findes honningbier i det fri. Den nordiske genbank for husdyr (NGH) blev etableret i 1984 for at bevare husdyrracernes genetiske mangfoldighed.

Husdyrracer som en del af vores kulturhistorie

Husdyrracer og dyrkede plantesorter er en stor del af det nordiske traditionelle landskab, og de reflekterer både landbrugets historie og de kulinariske værdier i området. Deres udseende kan også fortælle os noget om den æstetiske opfattelse hos de bønder, der har dyrket og opfostret dem, og derfor ville det være et kulturhistorisk tab, hvis de forsvinder. Husdyrracer og dyrkede plantesorter bør bevares både for deres kulturhistoriske værdi og for deres genetiske mangfoldighed, men også for forsknings- og uddannelsesbehov.

Bevarelsen af den genetiske mangfoldighed hos husdyrracer og dyrkede plantesorter bør være en målsætning i jordbrugspolitik i alle lande.

Tabel. Antallet af husdyrracer i Norden.

	kvæg	får	hest	ged	svin	høne	gås	bi	hund	kanin
Finland	3	3	1	1	1*	1	-	-	3	-
Sverige	6	3	3	2	1	6	2	1	-	1
Norge	6	3	3	1	-	1	2	1	7	-
Danmark	5	3	3	3	2	3	-	1	4	1
Island	1	1	1	1	-	1	-	-	1	-
Grønland	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Færøerne	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-

* uddød

Alle referencer er at finde på faktaarkets hjemmeside: www.blst.dk/2010/nordens_natur

Grønlandsk slædehund (Qimuttoq)

Grønlands slædehunde stammer oprindeligt fra ulve for tusinder af år siden, og de ankom sammen med Grønlands menneskelige tilflyttere fra Vestsibirien. De gør ikke, men hyler ligesom ulve, og de kan spise frossent kød. De er arbejdshunde og ikke egnede som kæledyr. For ca. 10-15 år siden var der omkring 30.000, men i dag er der kun omkring 20.000 tilbage. Deres antal falder stadig, ikke bare på grund af de 400 kg kød og fisk hver hund er nødt til at spise årligt, men også på grund af, at motoriserede slæder stort set har erstattet hundeslæder. Opdrættere bestræber sig på at forhindre krydsning med andre hunderacer finder sted. Racen er lovligt beskyttet i loven om slædehunde samt hunde- og kattehold. Det meste af Grønland er i sandhed slædehundens rige, da de eneste andre hunde tilladte i de områder er tjenestehunde – og de skal være steriliserede. Det er også forbudt at tage slædehunde med til det sydvestlige Grønland, hvor andre hunderacer er tilladte. Foto: Carsten Egevang/ARC-PIC.COM

Den færøske pony

Ponyerne på Færøerne er blandt de ældste og reneste hesteracer i verden. Rent genetisk er de tættest på heste fra Sydengland og Island, men de ligner også heste bragt til Europa fra Asien omkring 200 år efter vores tidsregning begyndte. De blev bragt til Færøerne af de første keltiske og skandinaviske tilflyttere. En af deres tilpasninger er tykt hår til den nordiske vinter. Der var mange af dem på Færøerne indtil landbrugsmetoderne skiftede i det 19. århundrede, og mange skiftede erhverv fra landbrug til fiskeri. Desværre var disse stærke, men små ponyer ikke egnede til at arbejde foran plove eller lignende udstyr, så landmænd købte i stedet arbejdsheste fra Norge og Island. Antallet af ponyerne svandt ind til bare fire, før den færøske ponyforening blev etableret for at redde racen. I dag er bestanden af 40 reproducerende ponyer nøje overvåget. Foto: Anna Louisa Joensen